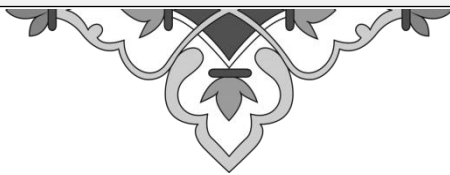

مجموعه سؤالات چهار گزینه‌ای

کلام

با طبقه‌بندی موضوعی

تلخیص، تنظیم و تسهیل

منابع درس کلام

ویژه آزمون‌های کارشناسی ارشد و دکتری

رشته فلسفه و کلام اسلامی

چاپ دوم، سال ۱۴۰۰

سرشناسه	: فضلی خانی، رویا، ۱۳۶۵- Fazli Khani, Roya
عنوان و نام پدیدآور	: مجموعه سوالات چهار گزینه ای کلام با طبقه بندی موضوعی: تلخیص، تنظیم و تسهیل منابع درس کلام ویژه آزمون های کارشناسی ارشد و دکتری ... / مؤلف رویا فضلی خانی، فاطمه رحیم زاده.
مشخصات نشر	: تهران؛ آیات مبینات، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	: ۲۱۴ ص؛ ۲۹*۲۴ س.م.
فروست	: بسته های آموزشی حافظون ویژه دروس تخصصی رشته فلسفه و کلام اسلامی. مجموعه کتاب های کمک آموزشی کارشناسی ارشد و دکتری. دروس تخصصی ارشد و دکتری.
شابک	: ۹۷۸-۶۲۲-۹۵۱۴۱-۹-۱
موضوع	: کلام- راهنمای آموزشی (عالی)
موضوع	: Islamic theology-- Study and teaching (Higher)
شناسه افزوده	: رحیم زاده، فاطمه، ۱۳۶۷-
شناسه افزوده	: Rahimzade, Fateme
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۸ م۳ ف ۶/ / ۲۰۰۷ BP
رده بندی دیوبی	: ۲۹۷ / ۴۰۷
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۶۲۱۶۰

بسته های آموزشی حافظون

ویژه دروس تخصصی رشته فلسفه و کلام اسلامی

مجموعه سوالات چهار گزینه ای کلام

آزمون های کارشناسی ارشد سراسری و آزاد

همراه با پاسخ های تشریحی و طبقه بندی موضوعی

چاپ دوم؛ سال ۱۴۰۰

مؤلف: رویا فضلی خانی

فاطمه رحیم زاده

ناشر: انتشارات آیات مبینات

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۹۵۱۴۱-۹-۱

تیراژ: ۲۰۰ جلد

تماس با ما

شماره ثابت : ۰۲۱۳۳۴۴۲۰۰۵

شماره همراه : ۰۹۱۹۸۰۰۰۹۷۰

سایت : www.haafezoon.ir

ایمیل : haafezoon@gmail.com

سامانه دریافت پیامک : ۰۲۱۳۳۴۴۲۰۰۵

در فضای مجازی ما را با شناسه haafezoon جستجو کنید.

جهت دریافت اطلاعات تخصصی رشته خود و دریافت فایل های مکمل، عدد ۴ را به سامانه ۰۲۱۳۳۴۴۲۰۰۵ پیامک کنید.

معرفی مجموعه قرآنی حافظون

حافظون یک مؤسسه علمی قرآنی است که خدمات تخصصی دانشگاهی و دینی ارائه می‌دهد. اهم فعالیت‌های حافظون عبارتند از:

۱- دبستان قرآنی آیات

دبستان قرآنی آیات با رویکرد کلی تربیت قرآنی از سال ۹۵ در منطقه ۱۲ شهر تهران شروع به فعالیت نمود و در همان اولین سال فعالیت با استقبال کم نظیر خانواده ها و دانش‌آموزان مقطع ابتدایی مواجه گردید. تولید و اجرای محتوای عمیق دینی، محیط شاد و جذاب، تأکید و توجه به اکثریت ممکن ساحت‌های رشد، آموزش دو زبان انگلیسی (در حد مکالمه) و عربی (در حد فهم متون دینی)، آموزش آکادمیک ورزش‌های مادر (ژیمناستیک و شنا)، بهره‌گیری از شیوه‌های نوین آموزش و دارا بودن محیط کاملاً یک‌دست دینی از ویژگی‌های این دبستان است.

لازم به ذکر است مدل تعلیم و تربیت قرآن محور تولید شده توسط تیم پژوهشی دبستان آیات، توسط معلمان و مدارس زیادی در سطح کشور مورد استقبال و بهره‌برداری قرار گرفته است.

۲- پیش دبستان قرآنی آیات

پیش دبستان آیات (حافظون) نیز با دارا بودن دو شعبه در سطح تهران، رویکردی متفاوت در زمینه‌ی آماده‌سازی نوآموزان برای ورود به دبستان دارد. فعالیت‌های آموزشی پیش‌دبستان آیات، به جای تمرکز بر آموزه‌های اطلاعات محور، بر روی مهارت‌های ماندگار ذهنی متمرکز شده است. بخشی از این مهارت‌ها عبارتند از: دقت و تمرکز، سرعت واکنش، حل مسأله، حافظه کوتاه مدت و دراز مدت، مهارت‌های اجتماعی، آموزش آداب، مهارت شنیدن و فهم کلام مربی، مهارت فهم، حفظ و عمل به آیات موضوعی و... .

۳- آموزشگاه کنکور تحصیلات تکمیلی ارشد و دکتری کلیه گرایش‌های الهیات

قدیمی‌ترین فعالیت مجموعه آموزشی حافظون، که موجب گردیده مؤمنین فرهیخته در سرتاسر کشور با حافظون آشنا شوند، خدمات حافظون در زمینه کنکور کارشناسی ارشد و دکتری گرایش‌های الهیات است. اکنون بعد از حدود یک دهه فعالیت می‌توانیم با اطمینان مدعی شویم که حافظون، کاملترین، به روزترین و مفیدترین خدمات در زمینه تحصیلات تکمیلی الهیات در سطح کشور را به علاقه‌مندان این رشته‌ها ارائه می‌دهد. تنوع خدمات، تنوع رشته‌ها، محصولات به روز، آموزش مجازی در منزل و... تنها بخشی از این ویژگی‌هاست.

۱. دوره‌های آمادگی کنکور

کلاسهای آمادگی کنکور ارشد و دکتری حافظون پر طرفدارترین کلاس‌های کنکور در سطح کشور است. تا کنون بالغ بر ۴۰ دوره‌ی کنکور ارشد و دکتری الهیات توسط حافظون برگزار گردیده است. این کلاسها در سه گرایش قرآن و حدیث، فقه و مبانی حقوق و فلسفه و حکمت اسلامی و در سه مقطع کارشناسی (ویژه حفاظ قرآن)، ارشد و دکتری برگزار می‌گردد. همه ساله بسیاری از رتبه‌های تک رنجه کنکور از خروجی‌های این کلاس‌ها هستند.

۲. بسته‌های آموزشی

درسنامه‌ها و تست‌نامه‌های حافظون در سرتاسر کشور و در دانشگاه به دانشگاه کشور بین دانشجویان و داوطلبان دست به دست می‌شود. با اطمینان می‌توان مدعی شد در سه رشته فوق‌الذکر و در دروس عمومی مثل ادبیات عرب و زبان انگلیسی،

برای کسب بالاترین رتبه‌ها کاملاً کافی و وافی نیز می‌باشد. به روز رسانی سالانه و انطباق بر کنکور هر سال، اشتغال بر همه سؤالات کنکورها، طبقه بندی موضوعی و پاسخنامه کاملاً تشریحی تست‌نامه‌ها، تلخیص‌های حساب‌شده در حدود یک پنجم منابع اصلی، مطالب توضیحی بیشتر جهت تفهیم بهتر، محتوای طبقه‌بندی شده‌ی منسجم، حذف زوائد غیرکاربردی و... تنها بخشی از دلایلی است که موجب گردیده است حافظون تنها گزینه داوطلبان در کنکور باشد.

۳. آموزش مجازی

در طول این سالها که کلاس‌های حافظون دایر بوده است، مطالبه‌ی مکرر داوطلبان شهرستانی موجب می‌شد که از بخشی از کلاسها صوت یا فیلم تهیه شده و برایشان ارسال گردد. این مطالبه به مرور ما را بر آن داشت که به سمت تولید محتوای دیجیتال رفته و نرم افزارهایی بسیار با کیفیت از برجسته‌ترین اساتید رشته الهیات تهیه شده و جهت نشر در سرتاسر کشور آماده ارائه به مشتاقان این رشته‌ها می‌باشد. دو ویژگی مهم نرم افزارهای حافظون عبارت است از: امکان شنیدن و دیدن درس استاد به دفعات مکرر، بهره‌گیری از بهترین اساتید کشور.

۴. آزمون‌های هفتگی، ماهانه و جامع

برای داوطلبی که در حال آماده شدن برای کنکور می‌باشد، برنامه‌ریزی و آزمون‌های دائمی که مدام او را رصد کند، مطالعاتش را جهت دهد، اشکالاتش را به او گوشزد نماید، بسیار ضروری و حیاتی به نظر می‌رسد. آزمون‌های هفتگی و دوره‌ای حافظون، به داوطلبان کمک می‌کند که هم به یک برنامه ریزی درست تری دست پیدا کنند و بتوانند به اندازه کافی درس‌ها را مرور نمایند و هم مدام در شرایط آزمون قرار گرفته و با تست‌زنی و تنظیم وقت و دیگر شرایط خو بگیرند.

۵. دوره‌های آزاد

حافظون علاوه بر دوره‌های آمادگی کنکور، کلاس‌های آزاد و کارگاه‌هایی با عناوینی مانند روش تحقیق، مقاله نویسی، آمادگی مصاحبه، متن خوانی عربی، تجزیه و ترکیب قرآن، تفسیر و... نیز برگزار می‌نماید.

۶. دوره‌های زبان

○ عربی

کامل‌ترین دوره آموزش زبان عربی از مقدماتی تا آمادگی کنکور دکتری؛ شامل صرف و نحو، مکالمه، بلاغت، لغت، اعراب القرآن و...

○ انگلیسی

دوره‌ها و بسته‌های ویژه کنکور ارشد و دکتری کلیه رشته‌های دانشگاهی، از مقدماتی تا پیشرفته. و همچنین زبان تخصصی الهیات

○ زبان کودک

آموزش نظام‌مند زبان‌های انگلیسی و عربی (زبان قرآن) از مهد تا دوره راهنمایی

۴- پژوهشکده قرآن و حدیث

در این مرکز طرح پژوهشی متنوعی که مستقیماً با امر آموزش و پرورش ارتباط دارد ارائه شده است که برخی از آنها تکمیل شده و به عنوان کتاب یا بسته‌های آموزشی منتشر یافته است (مانند حاشیه قرآن کریم تحت عنوان فرهنگ اهل بیت) و برخی دیگر در حال انجام است (مانند طرح «صراط مستقیم در فهم قرآن» که رویکردی کاملاً جدید در آموزش قرآن و زبان عربی است. یا «سبک زندگی قرآنی» و دیگر طرح‌های آموزشی)

مقدمه مؤلف

مجموعهٔ پیش رو مشتمل بر تست‌های کلام ۲۹ سال کنکور کارشناسی ارشد سراسری (سال ۷۲ تا ۱۴۰۰) و ۱۱ سال کنکور کارشناسی ارشد آزاد (سال ۸۱ تا ۹۰) رشتهٔ الهیات گرایش فلسفه و کلام اسلامی همراه با پاسخنامهٔ تشریحی است. طبقه‌بندی تست‌ها اولاً بر مبنای فصل‌بندی درسنامهٔ کلام است که بر طبق کتاب کشف‌المراد تألیف علامه حلی (ره) و ترجمه و اضافات علی شیروانی تنظیم شده و ثانیاً بر طبق سال برگزاری کنکور مرتب شده است. داوطلب می‌تواند پس از مطالعهٔ درسنامه، تست‌های آزاد و سراسری مربوط به هر درس را به ترتیب سال پاسخ دهد. پاسخ صحیح حتی‌المقدور به نحوی نوشته شده است که گزینه‌های غلط، خود به خود حذف شود. در موارد کمی نیز به فراخور، وجه نادرست بودن گزینه‌ها جداگانه توضیح داده شده است.

با توجه به آنکه کتاب کشف‌المراد از منابع مطالعاتی درس کلام در هر دو مقطع ارشد و دکترای فلسفه و کلام اسلامی است مجموعهٔ حاضر می‌تواند منبع مناسبی جهت تمرین تست‌زنی و تثبیت مطالب این کتاب باشد. در پایان از خوانندگان این مجموعه تقاضا می‌شود نظرات خود را از طریق ارسال ایمیل به اطلاع مؤلف و مؤسسه برسانند.

رؤیا فضلی‌خانی

عنوان درس	صفحات منبع اصلی	صفحات درس نامه	تعداد تست‌ها	سهم درصد
اثبات هستی صانع و بررسی صفات خداوند متعال (۱)	۱۱	۶	۲۷	۶٫۵
اثبات هستی صانع و بررسی صفات خداوند متعال (۲)	۷	۳	۱۰	۲٫۴
بررسی صفات خداوند متعال (۳)	۱۰	۶	۲۹	۷
بررسی صفات خداوند متعال (۴)	۵	۳	۲۴	۵٫۸
بررسی صفات خداوند متعال (۵)	۷	۴	۱۲	۲٫۹
بررسی صفات خداوند متعال (۶)	۸	۴	۶	۱٫۵
بررسی صفات خداوند متعال (۷)	۷	۴	۲	۰٫۵
بررسی صفات خداوند متعال (۸)	۹	۵	۶	۱٫۵
بررسی صفات خداوند متعال (۹)	۷	۴	۱۳	۳٫۲
افعال صانع و بحث حسن و قبح (۱)	۷	۴	۱۰	۲٫۴
بحث حسن و قبح (۲)	۶	۳	۴	۱
بحث حسن و قبح (۳)	۱۰	۵	۱۳	۳٫۲
فاعلیت انسان (۱)	۱۳	۶	۱۲	۳
فاعلیت انسان (۲)	۷	۴	۴	۱
فعل متولد و فاعل آن	۹	۴	۱۶	۳٫۹
قضا و قدر	۴	۳	۱۷	۴٫۱
هدایت و ضلالت و احکام تکلیف (۱)	۶	۵	۱۴	۳٫۴
احکام تکلیف (۲)	۱۲	۵	۷	۱٫۷
احکام تکلیف (۳)	۸	۳	۴	۱
لطف، ماهیت و احکام آن (۱)	۸	۵	۷	۱٫۷
لطف، ماهیت و احکام آن (۲)	۷	۴	۱	۰٫۲۵
مسائل مربوط به درد و رنج (۱)	۶	۴	۰	۰
مسائل مربوط به درد و رنج (۲) و عوض (۱)	۶	۳	۷	۱٫۷
بحث عوض (۲)	۸	۴	۰	۰
بحث عوض (۳)	۸	۴	۳	۰٫۷
بحث عوض (۴)	۸	۴	۰	۰
بحث اجل و رزق	۱۰	۵	۴	۱
بحث قیمت‌ها و بحث اصلح و احکام آن	۶	۳	۵	۱٫۲
بعثت، حسن و فواید آن	۸	۳	۶	۱٫۴
وجوب بعثت، بحث عصمت و معجزه	۹	۴	۱۷	۴٫۱
بحث کرامات و نسبت آن با معجزه	۹	۴	۱۵	۳٫۶
وجوب بعثت در هر زمان و بحث پیامبری رسول اعظم (ص)	۳	۳	۷	۱٫۷
اعجاز قرآن کریم و بحث نسخ	۲۰	۵	۱۳	۳٫۲
وجوب نصب امام بر خداوند	۶	۳	۱۲	۳
معصومیت، افضلیت و منصوب بودن امام	۹	۴	۱۴	۳٫۴
امامت بلافصل علی (ع) پس از پیامبر (ص) (۱)	۸	۴	۳	۰٫۷

عنوان درس	صفحات منبع اصلی	صفحات درس نامه	تعداد تست‌ها	سهم درصد
امامت بلافضل علی (ع) پس از پیامبر (ص) (۲)	۷	۳	۵	۱/۲
عدم امامت غیر علی (ع) (۱)	۷	۴	۰	۰
عدم امامت غیر علی (ع) (۲)	۶	۳	۰	۰
عدم امامت غیر علی (ع) (۳)	۶	۳	۰	۰
عدم امامت غیر علی (ع) (۴)	۶	۳	۰	۰
افضلیت علی (ع) (۱)	۱۰	۴	۲	۰/۵
افضلیت علی (ع) (۲)	۱۰	۴	۰	۰
افضلیت علی (ع) (۳)	۱۰	۴	۱	۰/۲
افضلیت علی (ع) (۴)	۱۱	۵	۳	۰/۷
امامت امامان ۱۲ گانه	۳	۲	۱	۰/۲
امکان خلق جهان دیگر و دلایل امکان و امتناع آن	۸	۴	۵	۱/۲
عدم جهان و چگونگی آن	۱۱	۵	۵	۱/۲
بحث معاد و معاد جسمانی	۶	۴	۵	۱/۲
عقاب و کیفر (۱)	۱۴	۵	۵	۱/۲
عقاب و کیفر (۲)	۱۴	۵	۱۴	۳/۴
بحث شفاعت	۴	۴	۷	۱/۷
بحث توبه (۱)	۱۰	۵	۰	۰
بحث توبه (۲)	۱۲	۵	۴	۱
مباحثی درباره قیامت و امر به معروف و نهی از منکر	۱۲	۶	۱۱	۲/۷
کل			۴۱۲	۱۰۰

منابع:

ابومنصور جمال‌الدین، حسن بن یوسف بن مطهر حلّی، *کشف المراد*، ترجمه و اضافات علی شیروانی، ج ۱ و ۲، دارالعلم، ۱۳۹۰

توضیح: در ارجاعات منظور از حرف «م» مقصد، حرف «ف» فصل، حرف «س» مسأله و حرف «ص» صفحه است.

فهرست مطالب

۱۱.....	مقصد سوم: اثبات صانع تعالی، صفات و آثار او.....
۱۲.....	درس ۱. اثبات هستی صانع و بررسی صفات خداوند متعال (۱).....
۲۲.....	درس ۲. اثبات هستی صانع و بررسی صفات خداوند متعال (۲).....
۲۷.....	درس ۳. بررسی صفات خداوند متعال (۳).....
۳۶.....	درس ۴. بررسی صفات خداوند متعال (۴).....
۴۳.....	درس ۵. بررسی صفات خداوند متعال (۵).....
۴۸.....	درس ۶. بررسی صفات خداوند متعال (۶).....
۵۱.....	درس ۷. بررسی صفات خداوند متعال (۷).....
۵۴.....	درس ۸. بررسی صفات خداوند متعال (۸).....
۶۰.....	درس ۹. بررسی صفات خداوند متعال (۹).....
۶۶.....	درس ۱۰. افعال صانع و بحث حسن و قبح (۱).....
۷۱.....	درس ۱۱. بحث حسن و قبح (۲).....
۷۴.....	درس ۱۲. بحث حسن و قبح (۳).....
۸۰.....	درس ۱۳. فاعلیت انسان (۱).....
۸۶.....	درس ۱۴. فاعلیت انسان (۲).....
۹۰.....	درس ۱۵. فعل متولد و فاعل آن.....
۹۵.....	درس ۱۶. قضا و قدر.....
۱۰۰.....	درس ۱۷. هدایت و ضلالت و احکام تکلیف (۱).....
۱۰۵.....	درس ۱۸. احکام تکلیف (۲).....
۱۰۹.....	درس ۱۹. احکام تکلیف (۳).....
۱۱۲.....	درس ۲۰. لطف، ماهیت و احکام آن (۱).....
۱۱۶.....	درس ۲۱. لطف، ماهیت و احکام آن (۲).....
۱۱۹.....	درس ۲۲. مسائل مربوط به درد ورنج (۱).....
۱۲۰.....	درس ۲۳. مسائل مربوط به درد ورنج (۲) و عوض (۱).....
۱۲۵.....	درس ۲۴. بحث عوض (۲).....
۱۲۶.....	درس ۲۵. بحث عوض (۳).....
۱۲۹.....	درس ۲۶. بحث عوض (۴).....
۱۳۰.....	درس ۲۷. بحث اجل و رزق.....
۱۳۴.....	درس ۲۸. بحث قیمتها و بحث اصلح و احکام آن.....

- مقصد چهارم: پیامبری..... ۱۳۷
- درس ۱. بعثت، حسن و فواید آن ۱۳۸
- درس ۲. وجوب بعثت، بحث عصمت و معجزه ۱۴۱
- درس ۳. بحث کرامات و نسبت آن با معجزه ۱۴۸
- درس ۴. وجوب بعثت در هر زمان و بحث پیامبری رسول اعظم ۱۵۴
- درس ۵. اعجاز قرآن کریم و بحث نسخ ۱۵۷
- مقصد پنجم: امامت..... ۱۶۳
- درس ۱. وجوب نصب امام بر خداوند ۱۶۴
- درس ۲. معصومیت، افضلیت و منصوص بودن امام ۱۶۹
- درس ۳. امامت بلافصل علی (ع) پس از پیامبر (ص) (۱)..... ۱۷۴
- درس ۴. امامت بلافصل علی (ع) پس از پیامبر (ص) (۲)..... ۱۷۶
- درس ۵. عدم امامت غیر علی (ع) (۱)..... ۱۷۹
- درس ۶. عدم امامت غیر علی (ع) (۲)..... ۱۸۰
- درس ۷. عدم امامت غیر علی (ع) (۳)..... ۱۸۱
- درس ۸. عدم امامت غیر علی (ع) (۴)..... ۱۸۲
- درس ۹. افضلیت علی (ع) (۱)..... ۱۸۳
- درس ۱۰. افضلیت علی (ع) (۲)..... ۱۸۶
- درس ۱۱. افضلیت علی (ع) (۳)..... ۱۸۷
- درس ۱۲. افضلیت علی (ع) (۴)..... ۱۹۰
- درس ۱۳. امامت امامان ۱۲ گانه ۱۹۳
- مقصد ششم: معاد، وعد و وعید و امور مربوط به آن ۱۹۷
- درس ۱. امکان خلق جهان دیگر و دلایل امکان و امتناع آن ۱۹۸
- درس ۲. عدم جهان و چگونگی آن ۲۰۳
- درس ۳. بحث معاد و معاد جسمانی ۲۰۷
- درس ۴. عقاب و کیفر (۱)..... ۲۱۰
- درس ۵. عقاب و کیفر (۲)..... ۲۱۴
- درس ۶. بحث شفاعت ۲۱۹
- درس ۷. بحث توبه (۱)..... ۲۲۲
- درس ۸. بحث توبه (۲)..... ۲۲۵
- درس ۹. مباحثی درباره قیامت و امر به معروف و نهی از منکر ۲۲۹

مقصد سوم:
اثبات صانع تعالیٰ،
صفات و آثار او

درس ۱. اثبات هستی صانع و بررسی صفات خداوند متعال (۱)

۱. اثبات هستی صانع: «الموجود إن كان واجباً وإلّا استلزمه، لاستحالة الدور و التسلسل.»
- «موجود اگر واجب باشد (مطلوب ما حاصل است) وگرنه (ممکن است و) مستلزم واجب خواهد بود، به خاطر محال بودن دور و تسلسل.»
- خواجه در این جا برای اثبات وجود واجب تعالی، از برهان حدوث و قدم متکلمین استفاده نمی کند، بلکه از برهان وجوب و امکان حکما بهره گرفته است. و در آیه ۵۳ سوره فصلت به این برهان استوار اشاره شده است، این استدلال از نوع «استدلال لمی» است. «أَو لَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ؟ آیا این بس نیست که پروردگار تو بر هر چیزی گواه و آگاه است.»
- ۱/۱. **برهان حدوث و قدم متکلمان بر اثبات واجب تعالی:** عالم حادث است، یعنی نبوده و سپس پدید آمده است، پس باید پدیدآورنده‌ای داشته باشد. حال اگر آن پدیدآورنده، خود نیز حادث باشد، تسلسل و یا دور لازم می آید. و اگر آن پدیدآورنده قدیم باشد، موجودی که همیشه و در همه زمانها بوده است، مطلوب ما ثابت می شود، زیرا قدیم بودن مستلزم واجب بودن است، و هر موجود قدیمی واجب نیز هست.
۲. **صفات صانع تعالی:**
- ۱/۲. **قادر بودن صانع تعالی:** «وجود العالم بعد عدمه ینفی الإیجاب»
- «هستی عالم پس از نیستی آن ایجاب (فاعل موجب بودن خدای متعال) را نفی می کند.» یعنی اگر عالم حادث است باید صانع آن قادر مختار باشد، نه قادر موجب (قادری که مجبور به کاری شده است).
- ۲/۲. **دلیل بر قادر مختار بودن واجب تعالی:** فاعل موجب بودن صانع تعالی مستلزم آن است که یا او حادث باشد و یا اینکه عالم قدیم باشد. (بیان ملازمه:) اگر مؤثر موجب باشد هرگز اثر و فعلش از او تخلف نمی کند؛ و این امر مستلزم یکی از این دو امر است:
۱. قدیم بودن عالم؛ در حالی که ما فرض کردیم عالم حادث است. ۲. حادث بودن علت پدیدآورنده عالم؛ که مستلزم تسلسل است. لذا علت پدیدآورنده عالم، قادر و مختار است.
- ۳/۲. **پاسخ به اشکالات قائلان به موجب بودن واجب تعالی:**
- ۱/۳/۲. **اشکال اول:** می توان فرض کرد واجب تعالی فاعل موجب است نه مختار؛ و ذات او اقتضای پدید آوردن معلولی را دارد، که این معلول، علت مباشر در پیدایش عالم است، و فاعل مختار می باشد. طبق این فرض، واجب تعالی قدیم و فاعل موجب است، و عالم حادث می باشد و صادر اول (معلول بی واسطه واجب تعالی) واسطه در آفرینش عالم است.
- پاسخ به اشکال اول:** «والواسطه غیر معقوله»، واسطه میان واجب تعالی و عالم معقول نیست. فرض شده است که میان الله و ماسوی الله واسطه‌ای وجود دارد؛ اما وجود این واسطه غیر معقول و باطل است؛ از این رو تمام عالم ماسوی الله حادث می باشد؛ حال آنکه طبق آنچه در اشکال آمده است، این واسطه باید قدیم باشد.
- ۲/۳/۲. **اشکال دوم:** علت پدیدآورنده از دو حال بیرون نیست: ۱. یا همه جهات مؤثر بودن (علت تامه) را در بر دارد. پس صدور و تحقق اثر (معلول) از او واجب و ضروری خواهد بود. ۲. یا همه جهات مؤثر بودن را در بر ندارد. پس صدور اثر از او محال خواهد بود (چون علت ناقص است). بنابراین، در هیچ حالی قدرت بر دو طرف ایجاد و عدم ایجاد تحقق ندارد، لذا فاعل موجب خواهد بود.
- پاسخ به اشکال دوم:** «و یمکن الوجوب و الامکان لاثرباعتبارین» و امکان آن هست که نسبت وجوبی و نسبت امکانی، هر یک به اعتبار خاصی، بر اثر عارض شود. لذا نه فاعل، موجب خواهد شد و نه ترجیح بلا مرجح لازم خواهد آمد.
- ۳/۳/۲. **اشکال سوم:** اثر یا در حال تعلق قدرت موجود است که در این صورت واجب است و مقدور نخواهد بود. و یا در حال تعلق قدرت، معدوم است، که در این صورت ممتنع است و قدرت به آن تعلق نمی گیرد.
- ✓ **نکته:** اشکال دوم به وجوب و امتناع سابق بر وجود و عدم معلول نظر داشت، که وجوب و امتناع بالغیر است، و اشکال سوم به وجوب و امتناع لاحق، که به شرط محمول است، نظر دارد.
- پاسخ:** «و اجتماع القدرة علی المستقبل مع العدم» و ممکن است که قدرت بر وجود شیء در آینده با عدم آن در حال حاضر جمع شود. اثر هنگام حصول قدرت معدوم است و ما نمی گوییم که قدرت هنگام عدم اثر، وجود اثر را در همان هنگام محقق می سازد، تا گفته شود این امر مستلزم اجتماع وجود و عدم در زمان واحد است و محال می باشد، بلکه وجود اثر را در زمان بعد محقق می سازد. لذا قدرت بر پیدایش شیء در آن دوم با عدم آن شیء در آن اول جمع شود.
- اشکال به پاسخ:** وجود در آینده (آن دوم) در زمان حال (آن اول) ممتنع است، چون این وجود مشروط به آینده است و آینده در حال، تحقق ندارد، و چون چنین است آن شیء در زمان حال مقدور نیست؛ و هنگام حصول استقبال (و منقضی شدن آن اول و رسیدن آن دوم) همان سخن تکرار می شود.

نقد اشکال به پاسخ: اشکال کننده گمان کرده که ما قائلیم فاعلِ قادر، وجود آنِ دوم شیء را در آن اول محقق می‌سازد، که البته امری محال است، ما می‌گوییم در آن اوّل که شیء معدوم است، فاعلِ قادر است که آن را در آن دوم موجود کند.

۴/۳/۲. اشکال چهارم: فعلِ فاعلِ قادر، به عدم تعلق نمی‌گیرد، پس فعل او به وجود هم تعلق نمی‌گیرد. (اگر شخصی قدرت بر ترک نشستن نداشته باشد، پس قدرت بر نشستن هم ندارد) انجام ندادن فعل را ترک فعل می‌دانند و ترک فعل یعنی عدم و قدرت بر عدم تعلق نمی‌گیرد، پس بر وجود هم تعلق نمی‌گیرد.

پاسخ به اشکال چهارم: « و انتفاءُ الفعلِ لیس فعلُ الضدِّ » و منتفی شدن فعل غیر از انجام دادن ضدّ آن (ترک فعل) است. قادر کسی است که برایش امکان دارد که انجام دهد و انجام ندهد؛ و انجام ندادن همان انجام دادن ضدّ (ترک فعل) نیست.

تست‌های آزاد

(آزاد ۸۱)

سؤال ۱. منظور از شیخان در مباحث کلامی چه کسانی هستند؟

- (۱) شیخ ابوعلی جبایی و شیخ ابوهاشم جبایی
- (۲) شیخ صدوق و شیخ مفید
- (۳) شیخ ابوالحسن اشعری و شیخ حسن بصری
- (۴) شیخ رئیس ابوعلی سینا و شیخ شهاب الدین سهروردی (شیخ اشراق)

تست‌های سراسری

(سراسری ۷۲)

سؤال ۱. کدامیک از تعاریف زیر از علم کلام صحیح نمی‌باشد؟

- (۱) تحقیق و مطالعه در باب اصول اعتقادات
- (۲) علم به شرایع و احکام
- (۳) علم به فصول و اجزاء کتاب الهی
- (۴) قضایای برهانی به منظور دفاع از دین

سؤال ۲. از نظر علامه حلی (ره) استدلال «الموجود ان كان واجبا فهو المطلوب و الا استلزمه لاستحالة الدور و

(سراسری ۷۳)

التسلسل» چه نام دارد؟

- (۱) استدلال لمی
- (۲) برهان اثنی
- (۳) برهان شبه لم
- (۴) قیاس مقسّم

سؤال ۳. دلیل خواجه طوسی (ره) بر قادر و مختار بودن خداوند چیست؟

(سراسری ۷۴)

- (۱) وجود عالم
- (۲) حدوث عالم
- (۳) تناهی عالم
- (۴) احکام و اتقان صنع

سؤال ۴. عبارت «وجود العالم بعد عدمه ینفی الایجاب» از خواجه طوسی به کدام معنا است؟

(سراسری ۷۷)

- (۱) اینکه بر عالم، عدم رواست، واجب الوجود بودن آن منتفی است.
- (۲) حادث زمانی بودن عالم، غیر مختار بودن خداوند را منتفی می‌سازد.
- (۳) وجوب وجود عالم هستی پس از عدم ذات حق منتفی است.
- (۴) وجود عالم بعد از عدم عالم، انتفاء آن را ایجاب می‌کند.

سؤال ۵. پاسخ شبهه «متعلق قدرت یا حاصل است فی الحال و یا معدوم، در صورت اول واجب است و در صورت

(سراسری ۷۷)

دوم ممتنع و در هیچ حالتی مقدور نیست» کدام است؟

- (۱) الواسطة غیر معقوله
- (۲) انتفاء الفعل لیس فعل الضد
- (۳) اجتماع القدرة علی المستقبل مع العدم
- (۴) یمكن عروض الوجوب و الامکان للآثر باعتبارین

سؤال ۶. چرا علامه حلی معتقد است که طریق متکلمین در اثبات صانع تعالی به طریق فلاسفه بر می‌گردد؟ زیرا: (سراسری ۷۷)

- (۱) در هر دو استدلال منظور مصنف اثبات صانع تعالی می‌باشد.
- (۲) در هر دو طریق از راه ابطال دور و تسلسل به نتیجه می‌رسند.
- (۳) هر دو طریق تفاوت اساسی با هم ندارند.

۴) حد وسط استدلال هر دو گروه واحد است.

(سراسری ۸۰)

سؤال ۷. چرا واجب الوجود موجود است؟ زیرا:

- ۱) اگر موجود نباشد ترجیح بلا مرجح یا دور و یا تسلسل لازم می‌آید.
- ۲) صفتی از صفات ماهیت واجب مقتضی وجود اوست.
- ۳) ماهیت واجب بالذات مقتضی وجودش می‌باشد.
- ۴) واجب الوجود بالذات واجب الوجود من جمیع الجهات است.

(سراسری ۸۱)

سؤال ۸. تفسیر عبارت «وجود العالم بعد عدمه ینفی الایجاب» عبارت است از آنکه:

- ۱) خداوند عالم به همه چیز است.
- ۲) خداوند فاعل مختار است.
- ۳) انسان در امور تکوینی مختار است.
- ۴) انسان فاعل مختار است.

سؤال ۹. با توجه به قاعده «کل ما لا ینفک عن الحوادث فهو محدث» اگر مؤثر فیه جهان فاعل موجب باشد لازم می‌آید:

(سراسری ۸۱)

- ۱) حدوث حق تعالی یا حدوث جهان
- ۲) حدوث جهان یا حدوث حق تعالی
- ۳) قدم جهان یا قدم حق تعالی
- ۴) قدم جهان یا حدوث حق تعالی

سؤال ۱۰. مراد از واسطه در عبارت «وجود العالم بعد عدمه ینفی الایجاب و الواسطه غیر معقوله» کدام است؟ (سراسری ۸۲)

- ۱) بین وجود و عدم
- ۲) بین جبر و اختیار
- ۳) میان خدا و ماسوی
- ۴) میان واجب و ممتنع

(سراسری ۸۳)

سؤال ۱۱. بسیاری از متکلمان در مورد فعل قادر معتقدند که:

- ۱) گاهی ترجیح بلا مرجح جایز است و گاه واجب.
- ۲) گاه ترجیح بلا مرجح ممکن است و گاه ممتنع.
- ۳) ترجیح بلا مرجح جایز است.
- ۴) ترجیح بلا مرجح محال است.

(سراسری ۸۵)

سؤال ۱۲. فاعل قادر در علم کلام عبارت است از موجودی که:

- ۱) ان شاء فعل و ان لم یشاء لم یفعل
- ۲) یسلط علی فعله
- ۳) تساوی له الفعل و الترتک
- ۴) یصح منه الایجاد و الترتک

(سراسری ۸۵)

سؤال ۱۳. کدام گزینه از دلایل اثبات وجود خداوند به‌شمار نمی‌آید؟

- ۱) برهان غایت شناسی
- ۲) برهان جهان شناختی
- ۳) برهان معرفت شناختی
- ۴) برهان وجود شناختی

(سراسری ۸۵)

سؤال ۱۴. خواجه طوسی (ره) برای اثبات قدرت خداوند از چه مطلبی استفاده کرده است؟

- ۱) حدوث زمانی عالم
- ۲) حدوث ذاتی عالم
- ۳) نظم عالم
- ۴) گستردگی و عظمت عالم

سؤال ۱۵. این عبارت «الوجوب باعتبار الداعی لا ینافی امکان الصدور باعتبار الاختیار» پاسخ به این اعتراض است که:

(سراسری ۸۶)

- ۱) چگونه صانع ممکن است یکی از طرفین تساوی را بدون مرجحی محقق سازد.
- ۲) اگر تمام شرایط تاثیر فراهم باشد تاثیر حتمی و الّا ممتنع است پس قادر بودن چگونه است؟
- ۳) اثر یا بالفعل موجود است پس وجوب دارد و مقدور نیست یا بالفعل موجود نیست و امتناع دارد.
- ۴) قدرت واجب الوجود نسبت به مقدور فراگیر و یکسان است و قابلیت ممکنات هم برای پذیرش وجود برابر است.

- سؤال ۱۶. چرا خواجه استدلالی را که برای اثبات صانع آورده لمی قلمداد می‌کند؟ (سراسری ۸۶)
- (۱) چون در استدلال خواجه به حقیقت وجود توجه شده نه مفهوم آن.
 (۲) چون غیر حادث ممتنع نیست که قدیم و ممکن الوجود و محتاج علة باشد.
 (۳) اگر موجود فقط ممکن الوجود باشد حتی خودش نیز تحقق پیدا نخواهد کرد.
 (۴) چون اگر از واجب هیچ فعلی هم صادر نشود با این استدلال وجودش ثابت می‌گردد.
- سؤال ۱۷. از نظر علامه حلی، خواجه طوسی از طریق کدام برهان به اثبات واجب می‌پردازد؟ (سراسری ۸۹)
- (۱) حدوث (۲) نظم (۳) صدیقین (۴) وجوب و امکان
- سؤال ۱۸. عبارت «وجود العالم بعد عدمه ینفی الایجاب» چه مطلبی را اثبات می‌کند؟ (سراسری ۸۹)
- (۱) قدرت و اختیار خداوند (۲) حدوث ذاتی عالم
 (۳) حدوث عالم (۴) قدم عالم
- سؤال ۱۹. برهان خواجه طوسی بر اثبات وجود خدا در تجرید الاعتقاد کدام است؟ (سراسری ۹۰)
- (۱) اتقان صنْع (۲) اسدّ و اخصر (۳) حدوث (۴) وجوب و امکان
- سؤال ۲۰. مختار بودن ذاتی خداوند با کدام مورد منافات دارد؟ (سراسری ۹۰)
- (۱) حدوث زمانی عالم (۲) قدم عالم
 (۳) قاعده ما ثبت قدمه امتنع عدمه (۴) عدم قدرت بر مستقبل معدوم در حال
- سؤال ۲۱. علامه حلی کدام آیه را مُشتر بر استدلال «الموجود إن كان واجبا فهو المطلوب و الا استلزمه» می‌داند؟ (سراسری ۹۱)
- (۱) او لم یکف بربک انه علی کل شیء شهید (۲) أ فی الله شک فاطر السماوات و الارض
 (۳) ام خلقوا من غیر شیء ام هم الخالقون (۴) لو کان فیهما آلهة الا الله لفسدتا
- سؤال ۲۲. از نظر خواجه طوسی وجود یافتن عالم بعد از آن که نبود (حدوث عالم) نشان دهنده کدام صفت خداوند است؟ (سراسری ۹۴)
- (۱) خالق بودن خداوند (۲) فاعل مختار بودن خداوند
 (۳) فاعل قادر بودن خداوند (۴) فاعل موجب بودن خداوند
- سؤال ۲۳. خواجه نصیر در اثبات واجب الوجود گوید «الموجود إن كان واجباً و الا استلزمه لاستحالة الدور و التسلسل» از نظر علامه حلی این دلیل چگونه استدلالی است؟ (سراسری ۹۴)
- (۱) لمی (۲) ائی
 (۳) ائی شبیه به لم (۴) ائی از طریق ملازمات عامه
- سؤال ۲۴. دلیل فاعل مختار بودن خداوند چیست؟ (سراسری ۹۵)
- (۱) حادث بودن عالم (۲) برهان امکان و وجوب
 (۳) قدیم بودن ذات واجب الوجود (۴) امتناع دور و تسلسل در فعل خداوند
- سؤال ۲۵. خواجه طوسی، برای اثبات «قادر مختار بودن خداوند» از کدام مورد در استدلال خود بهره می‌برد؟ (سراسری ۹۶)
- (۱) حدوث عالم (۲) قدیم زمانی بودن عالم
 (۳) علم مطلق داشتن خداوند (۴) واجب الوجود بالذات بودن خداوند

- سؤال ۲۶. کدام عبارت بیانگر نظر متکلمین در مورد قدرت خداوند است؟ (سراسری ۹۷)
- (۱) مبدئیت فعل از روی علم و اختیار
(۲) انجام فعل از روی اراده
(۳) صحت انجام فعل و ترک آن
(۴) مبدئیت فعل بدون اجبار باعث بیرونی

- سؤال ۲۷. عبارت «ویمکن عروض الوجوب و الامکان للاثر باعتبارین»، برای تبیین عدم منافات میان کدام مطالب است؟ (سراسری ۹۸)
- (۱) اختیار فاعل و تکلیف الهی
(۲) فاعلیت الهی و تکلیف الهی
(۳) فاعلیت الهی و وجوب علت تامه
(۴) اختیار فاعل و وجوب علت تامه

- سؤال ۲۸. چرا متکلم قائل به حدوث عالم است (سراسری ۹۸)
- (۱) عدم انفکاک معلول از علت تامه را نمی‌پذیرد.
(۲) خداوند را با قدم عالم مجبور می‌پندارد.
(۳) در مورد خداوند قائل به فاعل مختار است.
(۴) زمان موهوم را می‌پذیرد.

- سؤال ۲۹. کدام مورد، پاسخ گفته زیر از متکلمان است؟ (سراسری ۹۸)
- «فاعل قادر یکی از دو مقدور خود (فعل یا ترک) را بر دیگری ترجیح می‌دهد بدون آن که مرجحی داشته باشد.»
- (۱) ترجیح بدون مرجح باطل است.
(۲) داشتن انگیزه برای قادر مختار بودن کافی است.
(۳) داعی انگیزه بر انجام فعل، خودش مرجح است.
(۴) برای تحقق فعل، قدرت فاعل به تنهایی کافی است.

- سؤال ۳۰. کدام مورد با ابطال این سخن برخی از متکلمین که «القادر یرجح احد مقدوریه علی الآخر لا لمرجح» تناسب دارد؟ (سراسری ۹۸)
- (۱) با عدم اجتماع تمام جهات تأثیر، قادر بودن فعلیت نخواهد داشت.
(۲) با اجتماع تمام جهات تأثیر، داعی و قدرت، با امکان منافات ندارند.
(۳) با عدم اجتماع تمام جهات تأثیر، اثر ممتنع بوده، امکان طرفین مفروض نخواهد بود.
(۴) با اجتماع تمام جهات تأثیر، تحقق اثر ضروری است و الا باید ترجیح با مرجح زائد باشد.

- سؤال ۳۱. عبارت «نفس در تعقل نیاز به محل ندارد»، استدلال برای کدام مورد است؟ (سراسری ۹۸)
- (۱) عدم ترکیب نفس
(۲) جوهریت نفس
(۳) جاودانگی نفس
(۴) تجرد نفس

پاسخنامه تشریحی آزاد

۱. گزینه ۱

شیخین در اصطلاح متکلمین به ابوهاشم و ابوعلی جبایی و در اصطلاح فقهای شیعه به شیخ مفید و شیخ طوسی اطلاق می‌شود.

پاسخنامه تشریحی سراسری

۱. گزینه ۲

علم به شرایع و احکام در حوزه فقه است نه کلام. بقیه گزینه‌ها در تعریف علم کلام جای دارد. (برای مطالعه بیشتر به مجموعه آثار، مطهری، انتشارات صدرا، ۱۳۷۵، ج ۳، ص ۵۸-۵۷ مراجعه شود)

۲. گزینه ۱

این استدلال لمی است چون در آن از معلول به وجود علت پی نبردیم بلکه اگر از واجب، معلولاتی هم صادر نشود وجود او ثابت است. (م ۳، ف ۱، س ۱، ص ۷)

۳. گزینه ۲

عالم مسبوق به عدم است یعنی قبلاً نبوده و بعداً موجود شده است. پس حادث است. همین امر موجب بودن را از خداوند نفی می‌کند یعنی بر خداوند واجب نیست عالم را خلق کند. او فاعل قادر مختار است. (م ۳، ف ۲، س ۱، ص ۱۱)

۴. گزینه ۲

مشابه این سؤال در سراسری ۷۴

۵. گزینه ۳

پاسخ خواجه: چنین نیست که قدرت هنگامی که اثر، معدوم است، وجود آن را در همان حال عدم، محقق سازد بلکه قدرت، وجود اثر را در زمان بعد تحقق می‌بخشد. پس این امکان وجود دارد که قدرت بر پیدایش شیء در زمان دوم با عدم آن شیء در زمان اول جمع شود. (م ۳، ف ۲، س ۱، ص ۱۷)

۶. گزینه ۲

متکلمین از راه حدوث عالم به اثبات صانع می‌پردازند و فلاسفه از راه وجوب و امکان (حدوث ذاتی عالم) که ابن سینا آن را برهان صدیقین می‌نامد و هر دو روش استدلال نیز متمسک به استحاله دور و تسلسل می‌شود. متکلمین گفتند زمانی بود که عالم در آن زمان موجود نبود. پس از آن توسط فاعل ایجاد شد. اگر فاعل قدیم باشد آنگاه مطلوب ما که فاعل واجب‌الوجود است حاصل می‌شود. اگر حادث باشد پس خود به فاعل دیگری نیاز دارد که در این حالت یا مستلزم دور است یا تسلسل. فلاسفه گفتند موجود یا ممکن است یا واجب. اگر واجب باشد مطلوب ما که فاعل واجب‌الوجود است حاصل می‌شود. اگر ممکن باشد پس مستلزم علت واجب است؛ در غیر این صورت یا دور لازم می‌آید یا تسلسل. (م ۳، ف ۱، س ۱، ص ۷)

۷. گزینه ۱

وجه دور و تسلسل آن در سراسری ۷۷ توضیح داده شد. ترجیح بلا مرجح از این قرار است که اگر موجود ممکن وجود داشته باشد بدون اینکه علت آن موجود باشد ترجیح بلا مرجح لازم می‌آید به این معنا که ممکن از حالت استواء النسبه بالوجود و العدم درآمده و وجوب وجود یافته است اما بدون علت وجوب دهنده و این باطل است. (م ۳، ف ۱، س ۱، ص ۷)

۸. گزینه ۲

مشابه این سؤال در سراسری ۷۴ و ۷۷

۹. گزینه ۴

عالم حادث است. بر اساس قاعده «هر آنچه از حادث جدا نشود، خود نیز حادث است»، اگر موثر عالم، موجب باشد مستلزم دو حالت است: ۱- فعلش از او تخلف نمی‌کند و همواره موجود خواهد بود چراکه علت، همواره مجبور به ایجاد است، لاجرم معلول قدیم است و زمانی نیست که معدوم باشد. ۲- فاعل موثر، حادث است زیرا موثر و فعل از هم تخلف نمی‌کنند. (م ۳، ف ۲، س ۱، ص ۱۱)

۱۰. گزینه ۳

توضیح بخش اول این عبارت، در سراسری ۷۷ و ۸۱. با این توضیح که «الواسطه غیر معقوله» پاسخ به اعتراضی است که بر فاعل مختار بودن خداوند شده است؛ به این ترتیب که برخی میان خداوند و عالم (معلولات) واسطه قائل شده و گفته‌اند که دلیل شما مبنی بر اینکه عالم حادث است اثبات می‌کند که موثر و موجد عالم مختار است اما ثابت نمی‌کند که خداوند مختار باشد بلکه ممکن است خداوند به نحو ایجابی معلولی را ایجاد کرده و آن معلول به نحو اختیاری عالم را ایجاد کرده است؛ یعنی بین خداوند و عالم یک معلول واسطه است. (م ۳، ف ۲، س ۱، ص ۱۲)

۱۱. گزینه ۴

ترجیح بلامرجح بدین معناست که فاعل، یکی از دو امر متساوی و متماثل را بدون غایت و مقصدی خاص برگزیند. رأی متکلمان درباره ترجیح بلا مرجح متفاوت است. عده‌ای همچون اشاعره آن را جایز می‌دانند و عده‌ای محال. اما نظر علامه حلی در بحث فاعل قادر، به اکثریت متکلمانی است که آن را محال می‌دانند و معتقدند اگر خداوند فاعل قادر باشد محذور ترجیح بلا مرجح لازم می‌آید که محال است. (م ۳، ف ۲، س ۱، ص ۱۴)

۱۲. گزینه ۱

متکلمین معتقدند فاعل قادر علاوه بر سلطه بر فعل باید سلطه بر ترک هم داشته باشد یعنی اگر بخواهد فعل را انجام دهد و اگر بخواهد انجام ندهد، نه ایجاد شیء واجب است و نه ترک آن ممتنع. آنان برای جلوگیری از موجب شدن خداوند، (برخلاف حکماء) قائلند که «ان شاء» وجوب ندارد تا نتیجتاً فعل هم وجوب داشته باشد و «ان لم یشاء» ممتنع نیست تا «لم یفعل» ممتنع باشد بلکه خداوند هم سلطه بر فعل دارد و هم سلطه بر ترک، اما حکماء چون علت را خود ذات و مشیت را هم عین ذات می‌دانند معتقدند فعل برای حضرت حق وجوب دارد و ترک آن ممتنع است. گزینه ۴ رأی فلاسفه در باب قدرت است.

۱۳. گزینه ۳

برهان وجود شناسانه مانند برهان وجوب و امکان (صدیقین). برهان جهان‌شناسانه مانند برهان تمانع. برهان جهان‌شناسانه و نیز غایت‌شناسانه مانند برهان نظم و برهان حرکت.

۱۴. گزینه ۲

مشابه این سؤال در سراسری ۷۴ و به نحو پراکنده در سال‌های دیگر.

۱۵. گزینه ۲

این پاسخ شبهه‌ای است که بر فاعل قادر بودن خداوند شده است: علت موثر از دو حال خارج نیست: ۱- یا همه جهات تاثیر در فعل (معلول) را دارد که در این صورت صدور فعل از او واجب می‌شود و فاعل موجب (مجبور) است. اما اگر صدور اثر از آن مؤثر واجب نباشد، برای اینکه فعل محقق شود ترجیح این فعل توسط آن مؤثر، به یک مرجح زائد بر آن جهات مؤثریت نیاز دارد و این بدان معناست که فاعل، برخی جهات تاثیر را ندارد. یا اینکه همه جهات مؤثریت هست و در عین حال صدور فعل، واجب

نیست و با این حال باز هم صادر شده است و این مستلزم ترجیح بلا مرجح است که محال است. ۲- یا مؤثر، همه جهات تأثیر را ندارد که در این صورت فعل، ممتنع است و فاعل مجبور به ترک است. تقریر پاسخ: علت همه جهات تأثیر را دارد و نیز صدور اثر از او واجب است اما در عین حال این فعل ممکن است؛ یعنی به لحاظ قدرت فاعل، فعل، ممکن است اما تقارن قدرت و داعی بر فعل، صدور فعل را واجب می‌سازد. این وجوب با امکان فعل که تنها نظر به قدرت و اختیار بدون داعی دارد، منافاتی ندارد. (م ۳، ف ۲، س ۱، ص ۱۴)

۱۶. گزینه ۴

مشابه این سؤال در سراسری ۷۳

۱۷. گزینه ۴

توضیح برهان وجوب و امکان، ضمن پاسخ سراسری ۷۷

۱۸. گزینه ۱

مشابه این سؤال در سال‌های پیش چندین بار تکرار شده است.

۱۹. گزینه ۴

در پاسخ سراسری ۷۷ توضیح داده شد که برهان فلاسفه از جمله خواجه بر اثبات وجود خداوند، برهان وجوب و امکان است.

۲۰. گزینه ۲

رأی متکلمان: خداوند مختار و مرید است و قصد فاعل مختار همواره به ایجاد امری تعلق می‌گیرد که قبلاً حاصل نبوده است، در غیراین صورت تحصیل حاصل خواهد بود. پس، لازمه مختار بودن خداوند، حادث بودن عالم است و قدم فعل با مختار بودن فاعل ناسازگار است.

۲۱. گزینه ۱

آیه مذکور بیان می‌کند که همواره مشهود، محکوم شاهد است و وقتی خداوند به همه چیز شهید است پس مشهودات همگی محکوم و تحت احاطه او هستند. پس از شاهد باید به مشهود رسید و این مفاد استدلال مذکور است که در آن از واجب به ممکن منتقل شده است. (م ۳، ف ۱، ص ۷)

۲۲. گزینه ۲

مشابه این سؤال در سال‌های پیش چندین بار تکرار شده است.

۲۳. گزینه ۱

مشابه این سؤال در سراسری ۷۳ و ۸۶

۲۴. گزینه ۱

مشابه این سؤال در سراسری ۷۴، ۷۷ و ۸۵

۲۵. گزینه ۱

مشابه این سؤال در سال‌های پیش چندین بار تکرار شده است.

۲۶. گزینه ۳

مشابه این سؤال در سراسری ۸۵

۲۷. گزینه ۴

چنانچه علت همه جهات تأثیر را داشته باشد (یعنی علت تامه باشد) صدور فعل از او واجب است و در عین حال صدور فعل از او ممکن نیز هست. این سخن به دو اعتبار است: ۱- فعل به اعتبار قدرت فاعل به تنهایی، ممکن است. ۲- در مرحله بعد، فعل به اعتبار مقارنت قدرت و داعی (مرجح یکی از دو طرف وجود و عدم) واجب می‌شود. وجوب از ناحیه علت تامه است که با وجود داعی، عارض فعل می‌شود. این وجوب با امکان فعل که تنها نظر به قدرت و اختیار بدون داعی دارد، منافاتی ندارد. (م ۳، ف ۲، س ۱، ص ۱۴)

۲۸. گزینه ۱

متکلمین عالم را حادث می‌دانند زیرا قائل نیستند که عالم فاعل موجب دارد یعنی علت تامه‌ای که صدور معلول از آن واجب است. فاعل موجب دو پیامد دارد که مورد قبول آنان نیست: ۱- قدم زمانی عالم؛ اگر موثر عالم، موجب باشد (علت تامه باشد) هرگز فعلش از او تخلف نمی‌کند و همواره موجود خواهد بود چراکه علت، همواره مجبور به ایجاد است. در این حالت لاجرم معلول، قدیم است و زمانی نیست که معدوم باشد در حالیکه فرض این بود که عالم حادث است ۲- حادث بودن علت موثر عالم؛ اگر موثر عالم، موجب باشد (علت تامه باشد) و فرض ما این باشد که عالم حادث است، بر اساس اینکه هر آنچه از حادث جدا نشود خود حادث است، موثر و فعل از هم تخلف نمی‌کنند و در این صورت موثر عالم نیز حادث خواهد بود؛ که مستلزم تسلسل است. (م ۳، ف ۲، س ۱، ص ۱۱)

۲۹. گزینه ۳

خواجه معتقد است اینکه فاعل عالم، موثر من جمیع الجهات است به این معنا است که علاوه بر قدرت، داعی بر انجام فعل نیز دارد. داعی، خود، مرجح بین ترک و فعل یا ایجاد و عدم ایجاد است. اما متکلمان مرجح داشتن فاعل را منافی اختیار او می‌دانند. از نظر آنان فاعل موجب (موثر من جمیع الجهات) یعنی علتی که مرجح دارد، به معنای فاعل مجبور است. (م ۳، ف ۲، س ۱، ص ۱۴). برای مطالعه بیشتر به پاسخ سراسری ۸۶ (سؤال ۱۵) و سراسری ۹۸ (سؤال ۲۷) مراجعه شود.

۳۰. گزینه ۲

مشابه این سؤال در سراسری ۸۶ و سراسری ۹۸ (سؤال ۲۷ و ۲۹).

۳۱. گزینه ۴

خواجه در باب نفس می‌گوید: «و هی جوهر مجرد» و برای اثبات تجرد نفس استدلال می‌آورد که: «لتجرد عارضها» (ترجمه و شرح کشف المراد، ابوالحسن شعرانی، نشر هرمس، ۱۳۸۹، ص ۲۴۱ و ۲۳۰). یعنی نفس ادراک کلی می‌کند و ادراک کلی مجرد است به این معنا که جسمانی نیست و طول و عرض ندارد، پس نفس هم که محل او است مجرد است. (همان، ص ۲۴۱). نفس ناطقه محل معقولات است و محل معقولات نمی‌تواند جسم یا جسمانی باشد. «نفس در تعقل نیاز به محل ندارد» به این معناست که قیام به جسم ندارد زیرا نفس و معقولاتش هر دو مجردند.

درس ۲. اثبات هستی صانع و بررسی صفات خداوند متعال (۲)

۱. نظر خواجه در رابطه با متعلق قدرت خدای متعال: «و عمومیه العلة تستلزم عمومیه الصفة» شمول و فراگیری علت (امکان) مستلزم فراگیری صفت (قدرت داشتن بر هر امر مقدور)، است. از آنجا که اگرشیء واجب و یا ممتنع باشد، قدرت به آن تعلق نخواهد گرفت، لذا علت اینکه خداوند را قادر می دانیم امکان ممکنات است، پس صفت قدرت، همه ممکنات را شامل می شود.
  ۲. برخی نظرات در باب قدرت خداوند و پاسخ علامه حلی به آن‌ها:
    - ۱/۲. نظر اشاعره: اشاعره همچون امامیه عمومیت قدرت خداوند و توحید در خالقیت را می پذیرند با این تفاوت که امامیه آن را به گونه‌ای تبیین می کند که با عدل سازگار افتد، برخلاف اشاعره که چندان تحفظی بر صفت عدل ندارند.
    - ۲/۲. نظر فلاسفه: واجب تعالی تنها بر یک شیء قادر است؛ چون علت واحد، اثر متعدد ندارد. (قاعده الواحد) پاسخ به شبهه: در قاعده الواحد، مقصود از واحد، واحد عددی نیست، بلکه منظور واحد شخصی است. لذا تعلق قدرت باری تعالی به تمام موجودات محال نیست.
    - ۳/۲. نظر زرتشتیان: خیر از سوی خدای متعال و شرّ از جانب شیطان است؛ چون خدای متعال خیر محض است و فاعل شرّ، لزوماً شریر می باشد. پس از خداوند شر صادر نمی شود. پاسخ به شبهه: خیر و شریر دو نام‌اند و جزء صفات فعل به شمار می رود، نه صفات ذات. جایز است که یک شیء نسبت به چیزی خیر و نسبت به چیز دیگری شرّ باشد.
    - ۴/۲. نظر دوگانه پرستان: دوگانه پرستان برآنند که خیر از نور و شر از ظلمت است.
    - ۵/۲. نظر نظام: خدای متعال قدرت بر انجام فعل قبیح ندارد، چون انجام کار قبیح بر نادانی یا نیازمندی فاعل دلالت دارد؛ و خدای متعال از هرگونه نادانی و نیازمندی منزّه است. پاسخ به شبهه: حکم به محال بودن صدور فعل قبیح از خدای سبحان با توجه به داعی است، و از این رو، منافاتی با امکان ذاتی صدور فعل قبیح، که مقتضی صحت تعلق قدرت قادر به آن است، ندارد. یعنی برای ذات خداوند محال نیست که شر انجام دهد.
    - ۶/۲. نظر بلخی: خداوند بر مثل مقدور بنده، قادر نیست؛ زیرا فعل بنده یا طاعت است و یا لغو و بیهوده، در حالی که فعل خداوند هیچ یک از این دو نمی تواند باشد، چون خداوند مولای همگان است و حکیم است. پاسخ شبهه: طاعت و بیهوده بودن، دو صفت است برای فعل که با توجه به اعتبارات خارجی بر فعل عارض می گردد، (ذات فعل ما مثلاً تحریک است که گاهی طاعت و گاهی عبث است.) و نمی تواند منشأ اختلاف ذاتی باشد.
    - ۷/۲. نظر جبائیان (ابی علی جبائی و ابی هاشم جبائی): قدرت خدای متعال بر عین مقدور بنده تعلق نمی گیرد، وگرنه اجتماع وجود و عدم لازم می آید. در آنجا که خداوند ارادهٔ احداث آن فعل را دارد و بنده ارادهٔ عدم احداث آن را. پاسخ به شبهه: عدم وقتی حاصل می شود که برای قادر دیگر داعی بر ایجاد فعل وجود نداشته باشد. بنابراین، در فرض یاد شده، که خداوند ارادهٔ ایجاد فعل دارد و بنده ارادهٔ عدم آن، فعل ایجاد می شود.
- واین گفتارها غیر از گفتار اشاعره، جملگی باطل‌اند، چون مقتضی تعلق قدرت خدای متعال به یک امر مقدور، امکان آن است، همان گونه که خواجه معتقد است: «شمول و فراگیری علت، یعنی امکان، مستلزم فراگیری صفت، یعنی قدرت داشتن بر هر امر مقدور، است.»

تست‌های آزاد

- سؤال ۱. مرحوم محقق طوسی در تجرید الاعتقاد، نظر چه کسانی را در مورد قدرت خدا تأیید می‌کند؟ (آزاد ۸۲)
- ۱) نظر حکیمان که قائل به قاعده الواحد هستند
  - ۲) نظر اشاعره که همه کارها را فعل خدا می‌دانند
  - ۳) نظر نظام که معتقد است خدا کار قبیح انجام نمی‌دهد
  - ۴) نظر بلخی که مانند مقدرات بندگان را برای خدا غیر مقدور می‌داند

تست‌های سراسری

- سؤال ۱. در جمله: «عمومیة العلة تستلزم عمومیة الصفة» مراد از صفت چیست؟ (سراسری ۷۴)
- ۱) امکان ماهیات
  - ۲) حدوث اشیاء
  - ۳) علم باری تعالی
  - ۴) قدرت باری تعالی
- سؤال ۲. کدام گزینه دیدگاه علامه حلی در خصوص خیر و شر را نشان می‌دهد؟ (سراسری ۷۶)
- ۱) ذاتی شیء است.
  - ۲) ذاتی شیء نیست.
  - ۳) عقلی است.
  - ۴) نسبی نیست.
- سؤال ۳. خواجه نصیر در بحث قدرت خدا می‌گوید: «عمومیة العلة تستلزم عمومیة الصفة» کدام گزینه بیانگر مقصود خواجه است؟ (سراسری ۸۱)
- ۱) همه ممکنات وجود یافتند پس همه مشمول قدرت خدا شده‌اند.
  - ۲) عمومیت قدرت خدا مستلزم عمومیت صفت امکان برای همه ممکنات است.
  - ۳) چون قدرت خدا علت وجود ممکنات است، پس قدرت خدا عمومیت دارد.
  - ۴) چون همه ممکنات متصف به امکان هستند پس همه مشمول قدرت خدایند.
- سؤال ۴. قدرت خداوند به چه چیزی تعلق می‌گیرد؟ (سراسری ۸۳)
- ۱) به همه مقدرات تعلق می‌گیرد.
  - ۲) به عین مقدور ما تعلق نمی‌گیرد.
  - ۳) به مثل مقدور ما تعلق نمی‌گیرد.
  - ۴) به کار قبیح تعلق نمی‌گیرد.
- سؤال ۵. عبارت «عمومیة العلة مستلزم عمومیة الصفة» ناظر به این است که قدرت الهی به .... تعلق می‌گیرد. (سراسری ۸۵)
- ۱) شیء واحد (از واحد، واحد صادر می‌شود)
  - ۲) غیر قبیح
  - ۳) غیر مقدور عبد
  - ۴) هر مقدوری
- سؤال ۶. در عبارت «عمومیة العلة تستلزم عمومیة الصفة» مصداق «علت» چیست؟ (سراسری ۸۸)
- ۱) امکان
  - ۲) اقتضاء
  - ۳) خالقیت
  - ۴) قدرت
- سؤال ۷. مطابق نظر خواجه طوسی، علت مقدور واقع شدن مخلوقات برای خداوند چیست؟ (سراسری ۹۴)
- ۱) فاعل تام بودن خداوند
  - ۲) واجب الوجود بودن خداوند
  - ۳) ممکن الذات بودن مخلوقات
  - ۴) حادث زمانی بودن مخلوقات
- سؤال ۸. کدام عبارت مربوط به دیدگاه نظام درباره قدرت خداوند می‌باشد؟ (سراسری ۹۵)
- ۱) خداوند قادر به هر مقدوری است.
  - ۲) خداوند قادر به فعل قبیح نیست.
  - ۳) خداوند قادر به عین مقدور عبد نیست.
  - ۴) خداوند قادر به مثل مقدور عبد نیست.

سؤال ۹. جبائیان معتقدند که قدرت حق تعالی به عین مقدور عبد تعلق نمی‌گیرد؛ دلیل ایشان کدام است؟

(سراسری ۹۷)

- (۱) ترجیح بلا مرجح رخ می‌دهد. (۲) قائل به نظریه کسب هستند.
 (۳) خداوند نمی‌تواند فعل قبیح انجام دهد. (۴) افعال خداوند متصف به طاعت و کفر نمی‌شود.

سؤال ۱۰. کدام گزینه مبین صفت قدرت الهی از دیدگاه خواجه نصیرالدین طوسی است؟

(سراسری ۹۹)

- (۱) انتفاء الفعل لیس فعل الضد (۲) عمومية العلة تستلزم عمومية الصفة
 (۳) وجود العالم بعد عدمه ینفی الایجاب (۴) اجتماع القدرة علی المستقبل مع العدم

سؤال ۱۱. منظور از «عمومية الصفة» در عبارت «عمومية العلة تستلزم عمومية الصفة» شمول کدام صفت الهی

(سراسری ۱۴۰۰)

است؟

- (۱) اراده الهی (۲) قدرت خدا (۳) علم الهی (۴) عدل الهی

سؤال ۱۲. عبارت «قدرت خدا بر عین اعمال انسان تعلق نمی‌گیرد» بیانگر نظر کیست؟

(سراسری ۱۴۰۰)

- (۱) جبائیان (۲) امامیه و معتزله (۳) ابوالقاسم کعبی بلخی (۴) نظام معتزلی و پیروان او

پاسخنامه تشریحی آزاد

۱. گزینه ۲

خواجه معتقد است خداوند بر هر مقدوری قادر است و این رأی اشاعره نیز هست. توضیح در سراسری ۷۴، ۸۱، ۸۳ و ۸۵

پاسخنامه تشریحی سراسری

۱. گزینه ۴

خواجه این عبارت را برای اثبات «تعلق قدرت باری تعالی به همه ممکنات» بیان کرده است. تعلق قدرت خداوند به امر مقدور، مقتضی امکان آن است. اگر شیء واجب یا ممتنع باشد قدرت به آن تعلق نمی‌گیرد. پس این امکان است که همواره با ماهیت شیء ثابت است. از این رو قدرت خداوند همواره به آن تعلق می‌گیرد. (م ۳، ف ۲، س ۱، ص ۲۰)

۲. گزینه ۲

علامه حلی دیدگاه خود در باب خیر و شر را در قالب پاسخ به شبهه مجوس در مورد عمومیت قدرت خداوند و فراگیری آن نسبت به هر مقدوری بیان می‌کند. شبهه مجوس: خداوند خیر محض است پس تنها قادر به انجام فعل خیر است و شر از جانب شیطان است. پاسخ علامه: خیر و شر جزء صفات ذاتی افعال نیستند بلکه اموری نسبی‌اند. ممکن است یک شیء نسبت به چیزی خیر و نسبت به چیز دیگر شر باشد. در این صورت اسناد هر دوی آنها به یک ذات صحیح است. (م ۳، ف ۲، س ۱، ص ۲۰)

۳. گزینه ۴

مشابه این سؤال در سراسری ۷۴. گزینه ۲ صحیح نیست زیرا مفاد سخن خواجه آن است که «امکان موجودات مستلزم شمول قدرت خداوند بر ایجاد هر مقدوری است»؛ حال آنکه مفاد گزینه ۲ بر عکس این معنا است.

۴. گزینه ۱

مشابه این سؤال در سراسری ۷۴ و ۸۱

۵. گزینه ۴

مشابه این سؤال در سراسری ۷۴، ۸۱ و ۸۳

۶. گزینه ۱

توضیح ضمن پاسخ سراسری ۷۴

۷. گزینه ۳

مشابه این سؤال در سال‌های پیش چندین بار تکرار شده است.

۸. گزینه ۲

دیدگاه نظام: خداوند قادر بر انجام قبیح نیست زیرا مستلزم جهل و نیازمندی او است. گزینه ۱ رأی اشاعره است. گزینه ۳ رأی جبائیان است. گزینه ۴ رأی بلخی است. (م ۳، ف ۲، س ۱، ص ۲۱)

۹. گزینه ۱

طبق رأی جبائیان خداوند قادر به عین مقدور بنده نیست زیرا اگر قادر باشد مستلزم اجتماع وجود و عدم است. به این ترتیب که خدا عدم معلول را اراده کرده و بنده وجود آن را. آنان معتقد بودند که دو علت یعنی خواست خداوند و خواست بنده بر یک

معلول (فعل) اجتماع نمی‌کند. اگر در این صورت معلول صادر شود به این معنا است که یکی از علت‌ها بر دیگری ترجیح داده شده است بدون آنکه مرجحی در کار باشد. (م ۳، ف ۲، س ۱، ص ۲۱)

۱۰. گزینه ۳

در ابتدای فصل دوم دلیلی را برای اثبات قدرت الهی بیان می‌کند و در ادامه به اشکالات وارد بر این دیدگاه پاسخ می‌دهد. هستی عالم بعد از نیستی آن، فاعل موجب بودن خداوند را نفی می‌کند. (م ۲، ف ۲، س ۱، ص ۱۵)

۱۱. گزینه ۲

قال: و عمومية العلة تستلزم عمومية الصفة. أقول: يريد بيان أنه تعالى قادر على كل مقدر و هو مذهب الأشاعرة و خالف أكثر الناس في ذلك فإن الفلاسفة قالوا إنه تعالى قادر على شيء واحد لأن الواحد لا يتعدد أثره و قد تقدم بطلان مقالتهم. / كشف المراد، ۲۸۳.

۱۲. گزینه ۱

و ذهب الجبائیان إلى أنه تعالى لا يقدر على عين مقدر العبد و إلا لزم اجتماع الوجود و العدم على تقدير أن يريد الله إحداثه و العبد عدمه. / كشف المراد، صفحہ ۲۸۳.

درس ۳. بررسی صفات خداوند متعال (۳)

۱. صانع تعالی عالم است: «و الاحكام و التجرد و استناد كل شیء الیه دلائل العلم»، «اتقان و استحکام (خلقت الهی)، مجرد بودن خداوند (از ماده) و این که همه موجودات مستند به او (مخلوق و معلول او) هستند، دلایل علم و آگاهی خداوند (به خود و دیگران می باشد)».

۲. دلایل بر عالم بودن خداوند:

۱/۲. دلیل اول (دلیل متکلمان): خدای متعال کارهای محکم کرده است و هرکس فعلش چنین باشد، عالم است. مقدمه نخست یک امر حسی است، زیرا عالم یا فلکی است و یا عنصری و آثار حکمت و استواری در هر دو ساحت آشکار و مشهود است. و مقدمه دوم یک امر ضروری است؛ زیرا ضرورت حکم می کند که محال است از غیر عالم فعل محکم و استوار یکی پس از دیگری سرزند.

۲/۲. دلیل دوم (دلایل حکیمان): خدای متعال مجرد (غیر مادی) است و هر مجردی به خود و به غیر خود علم دارد. مقدمه دوم از دو قسمت تشکیل شده است:

۱/۲/۲. علم مجرد به خودش: هر مجردی ذاتش برای ذاتش حاصل است، و هر مجردی که مجردی برای او حاصل و حاضر باشد، آن مجرد را ادراک می کند، زیرا مقصود از تعقل همان حصول و حضور است.

۲/۲/۲. علم مجرد به غیر خودش: برای هر مجردی این امکان هست که به تنهایی معقول باشد و هر چه ممکن است به تنهایی معقول باشد، ممکن است که با غیر خودش نیز معقول باشد. و هر مجردی که با غیر خود معقول می گردد، عاقل آن غیر خواهد بود.

اینکه هر مجردی می تواند معقول باشد، روشن است؛ چون مانع ادراک، ماده است. و اما امکان مقارن شدن در معقولیت، به خاطر آن است که هر معقولی از امور عامه مانند امکان، وجود و وحدت جدا نیست و بنابراین، هر معقولی می تواند با هر یک از این امور تعقل شود و اما اینکه در این صورت، آن مجرد را ادراک خواهد کرد، به خاطر آن است که امکان مقارنت مجردی با غیر، متوقف بر حضور در عقل نیست. و اگر امکان مقارنت مجردی با غیر خود متوقف بر حضور در عقل باشد امکان شیء متوقف بر ثبوت و تحقق فعلی آن خواهد بود و این باطل است.

۳/۲. دلیل سوم (دلیل حکیمان): هر موجودی جز خدای متعال ممکن است، و هر ممکنی مستند به واجب تعالی و معلول اوست؛ و علم به علت مستلزم علم به معلول است. و خدای متعال، به خودش علم دارد، پس به غیر خودش نیز علم دارد.

۳. تعلق علم خداوند به همه حقایق: «و الاخیر عام»، «دلیل اخیر (از سه دلیل بالا) عمومیت دارد، (و دلالت بر تعلق علم خداوند به همه حقایق دارد)». خداوند عالم به هر موجود ممکن است، خواه جزئی باشد یا کلی، و خواه جوهر باشد یا عرض قائم به غیر باشد، و خواه در اعیان تحقق داشته باشد و یا در اذهان. زیرا وجود صورت در ذهن نیز پدیده ای ممکن می باشد. و خواه صورت ذهنی، صورت یک امر وجودی باشد و یا صورت یک امر عدمی ممکن و یا صورت یک امر عدمی ممتنع باشد. پس هیچ شیء ممکن و یا ممتنعی از علم او پنهان نیست، این برهانی قاطع است.

۴. اعتباری بودن تغایر میان عالم و معلوم در علم خداوند به ذاتش: «و التغایر اعتباری»، «و تغایر (میان عالم و معلوم در علم خداوند به ذات خود) اعتباری است.» برخی اعتراض کرده اند که: علم اضافه ای میان عالم و معلوم است و یا مستلزم اضافه است. و بر هر دو تقریر، باید میان عالم و معلوم مغایرت باشد، حال آن که در علم خداوند به خود، میان عالم و معلوم مغایرتی نیست. پاسخ: مغایرت گاهی بالذات است و گاهی با نوعی از اعتبار همراه است. در اینجا ذات خدای تعالی از آن جهت که عالم است، مغایر است با آن ذات از آن جهت که معلوم می باشد. و همین اندازه در تعلق علم خداوند به خود، کافی است.

۵. نفی علم خداوند به غیر، از طریق حصول صورت: «ولا یستدعی العلم صوراً مغایرة للمعلومات عنده لأن نسبة الحصول الیه أشد من نسبة الصور المعقولة لنا»، «علم خواهان صورت هایی مغایر با معلومها نزد خداوند، نیست، (یعنی برای آن که خداوند علم به غیر خودش داشته باشد لازم نیست صورتی از آن غیر نزد خداوند حاضر باشد). چون نسبت حصول به خداوند شدیدتر از نسبت صورت های معقول برای ما است.»

این بیان، پاسخ اعتراض کسانی است که علم خداوند به ماهیت های مغایر با او را نفی کرده اند. تقریر اعتراض بدین صورت است: علم صورتی برابر با معلوم، در عالم است. پس اگر خدای متعال به ماهیت های دیگر علم داشته باشد، لازم می آید که صورت های آن معلوم ها در ذات خداوند حاصل شده باشد. اما این امر مستلزم چند چیز است که همگی باطل اند: ۱. این که خداوند متکثر و مرکب باشد. ۲. این که او قابل و فاعل باشد. ۳. این که او محلّ برای آثارش باشد. ۴. این که او صرفاً با اتکا به ذاتش نتواند چیزی که مابین با ذات اوست بیافریند، بلکه توسط اموری که حالّ در او هستند، ایجاد کند، و همه این امور باطل اند. و تقریر پاسخ آن است که: از آنجایی که؛ ۱. ذات خداوند سبب برای هر موجودی است؛ ۲. و علم او به ذاتش علت است برای علم او به آثارش؛ ۳. ذات او و علم او به ذاتش، که هر دو علت اند، اعتباراً دو

چیز و ذاتاً يك چیزاند؛ نتیجه می‌گیریم: ۴. معلول خداوند و معلوم خداوند ذاتاً يك چیز و با نوعی اعتبار، دو چیزاند. لذا علم خواهان صورت‌های مغایر با معلومها نزد خدای متعال نیست، زیرا علم، همان حصول نزد مجرد است. و تردیدی نیست که اشیاء جملگی برای خداوند حاصل اند. و نسبت حصول به خداوند شدیدتر از نسبت صورت‌های معقول برای ما است.

۶. علم خداوند به جزئیات زمانی: «و تَغْيِيرُ الْإِضَافَاتِ مُمْكِنٌ»، «و دگرگون شدن اضافه‌ها ممکن است».

این عبارت پاسخی به اعتراض حکیمانی است که علم خداوند به جزئیات زمانی را منتفی می‌دانند. و تقریر اعتراض آن است که: علم باید با تغییر معلوم، تغییر کند، وگرنه مطابقت منتفی خواهد بود. از طرفی، جزئیات زمانی متغیراند. پس اگر معلوم خداوند باشند، لازم می‌آید که علم خداوند تغییر کند، و تغییر در علم خداوند محال است. تقریر پاسخ آن است که: تغییر در این جا در اضافه‌هاست نه در ذات و نه در صفات حقیقی. و تغییر و دگرگونی اضافه‌ها جایز است، چون اضافه‌ها امور اعتباری‌اند و تحقیقی در خارج ندارند.

۷. علم خداوند به امور حادث و متجدد پیش از تحقق آن‌ها: «و یُمْكِنُ اجْتِمَاعُ الْوَجُوبِ وَ الْإِمْكَانِ بِاعْتِبَارِیْنِ»

«اجتماع وجوب و امکان، به دو اعتبار، جایز است.» منظور از وجوب؛ وجوب مطابقت علم خداوند بر معلوم است که یک وجوب لاحق است. و منظور از امکان؛ امکان ذاتی معلوم است. و این پاسخی است به استدلال کسانی که علم خداوند به امور حادث و متجدد پیش از تحقق آن‌ها را نفی کرده‌اند. تقریر سخن ایشان آن است که:

✓ **نکته:** علم ذاتی، عین ذات خداست و ازلی و بلا تغییر است. پس بداء در آن راه ندارد. حوزه وقوع بداء، علم فعلی است که حادث و در محدوده ممکنات است.